

Paweł A. Leszczyński
dr hab., prof. AJP
Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim
e-mail: paw.lesz@wp.pl
ORCID: 0000-0002-7701-1758

Geneza uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest syntetyczne przedstawienie okoliczności towarzyszących procesowi ustrojotwórczemu w Polsce, przechodzącej transformację społeczno-ekonomiczną oraz ustrojową od 1989 roku. Szczególny akcent został położony na opis uwarunkowań politycznych oraz głównych zagadnień problemowych, związanych z postulowanym ustrojem Polski, w okresie prac Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego, złożonej z 46 posłów Sejmu II kadencji i 10 senatorów Senatu III kadencji lat 1993–1997. Badania, służące powstaniu tego artykułu, zostały przeprowadzone dzięki zastosowaniu metod historyczno-prawnej, formalnej oraz analizy literatury naukowej, przedmiotowo związanej z tematem artykułu. W wyniku zastosowanych metod badawczych ukazano złożoność procesu ustrojotwórczego w Polsce połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku, czyli w państwie, w którym uchwalenie nowej konstytucji było niezbędne nie tylko ze względów aksjologicznych, ale też z uwagi na dążenia do integracji z Unią Europejską oraz NATO. Istotny paradoks polegał jednak na tym, że Polska jako pierwsze państwo rozpoczęła proces odchodzenia od komunizmu, a jako – prawie – ostatnie z państw położonych dotąd za „żelazną kurtyną” przyjęła nową konstytucję. „Bieżąco-polityczne” przyczyny takiego stanu rzeczy zostały przedstawione w poniższym artykule.

Słowa kluczowe: konstytucja, Polska, projekty konstytucyjne, sporne zagadnienia ustrojowe, transformacja ustrojowa, oddziaływanie procesów politycznych

Parę stwierdzeń oczywistych: konstytucja może być ustawą zasadniczą, ale i kartką papieru bez większego znaczenia. Może być demokratyczna i antydemokratyczna, może – jak to się niekiedy podniosło mówi – żyć w sercach obywateli, a może być im narzucona i obca. Place konstytucji bywają w wielu miastach, od Aten po Warszawę. Skoro zaś tak jest, to widać, dlatego że w świadomości społecznej istnieje idea konstytucji jako zbioru praw kardynalnych, jako ustawy fundamentalnej, jako prawa zasadniczego, wyznaczającego pole działania władzy i gwarantującego wolność obywatelom.

Janina Zakrzewska¹

Wprowadzenie

Istotnym elementem zmian rozpoczętych w Polsce w 1989 roku był aspekt zmian ustrojowych. Nie było rzeczą obojętną z punktu widzenia rozpoczętej transformacji społeczno-ekonomicznej utrwalenie m.in. gwarancji własności prywatnej nie tylko w ramach rolnictwa indywidualnego, ale w odniesieniu do wszystkich sektorów gospodarki. Wiązało się to następnie ze zdefiniowaniem założeń polskiego modelu gospodarki rynkowej, co z kolei było doniosłe w związku z otwarciem naszej ekonomiki na szerokie procesy wymiany handlowej ze światem jako jednej z dróg nadrobienia zapóźnień w rozwoju gospodarczym. W ramach tego procesu nowa demokratyczna Polska określiła swoje dążenie do zbliżenia, a docelowo integracji z dotąd zachodnioeuropejskimi organizacjami ekonomiczno-politycznymi. Powyższe, wraz z demokratyczną orientacją ustrojową Polski, wymagało wypracowania nowych fundamentów ustrojowych naszego państwa. W tym celu w procesie tworzenia nowej konstytucji należało sięgnąć do rodzimych, przeszłych rozwiązań konstytucyjnych z jednej strony, dokonując również ich krytycznego osądu, a z drugiej – otwarcia się na inspiracje płynące z niektórych konstytucji powstałych w ramach kontynentu europejskiego. Połączenie powyższych podejść stanowiło także w naszym procesie ustrojotwórczym lat dziewięćdziesiątych XX wieku zarazem wyzwanie, jak i szansę znalezienia optymalnych rozwiązań, zapewniających sprawne zarządzanie państwem przechodzącym transformację z ustroju niedemokratycznego w stronę państwa opartego na zasadach wolnościowych i demokratycznych. Dzisiaj również inspiruje obserwacja procesów ustrojotwórczych w państwach ustanawiających reguły konstytucyjne państwa demokratycznego

¹ J. Zakrzewska, *Spór o konstytucję*, Warszawa 1993, s. 25.

w warunkach mierzenia się ze świeżym całym czas „garbem” dyktatury, jak to się dzieje obecnie w Chile².

W 1989 roku w Polsce pierwsze poważne zmiany w konstytucji jeszcze PRL zostały poczynione w ramach tzw. noweli kwietniowej po zakończeniu obrad Okrągłego Stołu. Ustanowiono wówczas m.in. urząd prezydenta, znosząc tym samym kolegią głowę państwa w formie Rady Państwa, tudzież wprowadzono – ponownie, tak samo jak w przypadku prezydenta – dwuizbowy parlament: Sejm i Senat. W tym samym roku, 29 grudnia, dokonano rewizji konstytucji PRL. Jak zauważa Andrzej Bałaban, zasady naczelnie zrewidowanej konstytucji stanowiły negację dotychczasowych, odnoszących się do socjalizmu. Oto bowiem zasada państwa prawnego oznaczała negację proklamowanego w konstytucji PRL państwa ideologicznego i jurydyzację polityki, a nie jak dotąd – polityzację prawa. Dalej – zasada suwerenności narodu zastąpiła zasadę suwerenności ludu pracującego rozumianego klasowo, zasada pluralizmu partyjnego eliminowała dotychczasową partię „państwową” będącą nadurzędem, umożliwienie działań władczych samorządu terytorialnego kładło kres wszechwładzy państwa w wymiarze wertykalnym, a równouprawnienie form własności oraz wolność działalności gospodarczej stanowiły negację zbiurokratyzowanego systemu ekonomicznego³.

Konstytucyjny aspekt porównawczy procesów ustrojotwórczych w europejskich państwach postkomunistycznych

Rewizję swojej konstytucji z 1949 roku przeprowadziły w 1989 roku Węgry, włącznie z proklamowaniem 23 października powstania Republiki Węgierskiej – w miejsce Węgierskiej Republiki Ludowej.

W 1991 roku nowe konstytucje zostały uchwalone w Bułgarii, Rumunii oraz w dwóch dotychczasowych republikach jugosłowiańskich – Chorwacji i Słowenii, które obrały drogę do niepodległości, co jak wiemy, niestety nie przebiegało środkami dyplomatycznymi. Należy też pamiętać, że w tymże i następnym roku własne konstytucje przyjęły nowe kraje związkowe położone na terytorium byłej NRD, takie jak np. Brandenburgia, Meklemburgia-Pomorze Przednie czy Saksonia. Także w tym roku Zgromadzenie Federalne Czechosłowacji uchwaliło Kartę Podstawowych Praw i Wolności. Ma ona od 1 stycznia 1993 roku, czyli od powstania Republiki Czeskiej, rangę aktu konstytucyjnego.

2 Na ten temat zob. A. Domosławski, *Chile od nowa*, „Polityka”, 22–28 czerwca 2022, nr 26(3369), s. 53–55.

3 A. Bałaban, *Studia konstytucyjne*, Szczecin–Gorzów Wielkopolski 1996, s. 33–34.

W 1992 roku swoje konstytucje uchwaliły Litwa i Estonia (Łotwa wcześniej przywróciła demokratyczną konstytucję z 1922 roku), a także przygotowujące się do „aksamitnego rozvodu” Czechy (przy obowiązywalności wspomnianej wyżej Karty) oraz Słowacja. W tym samym roku zaistniały prowizoryczne rozwiązania konstytucyjne w Albanii, która jako ostatnia obaliła rządy komunistyczne, bo dopiero w 1991 roku.

W 1993 roku, po krwawo stłumionym konflikcie prezydenta Borysa Jelcyna z parlamentem o profilu komunistycznym oraz nacjonalistycznym, przyspieszyły prace komisji konstytucyjnej, których efektem było przyjęcie demokratycznej konstytucji Federacji Rosyjskiej w referendum w dniu 12 grudnia 1993 roku.

W 1994 roku zostały uchwalone demokratyczne konstytucje Białorusi i Mołdawii (Mołdowy).

Pod koniec 1995 roku – jako integralną część porozumienia pokojowego, kończącego konflikt Bośniaków, Serbów i Chorwatów na terenie Bośni i Hercegowiny, podpisanego w Dayton (Ohio, USA) – załączono opracowaną konstytucję tego państwa.

W 1996 roku zakończono proces ustrojotwórczy u naszych południowo-wschodnich sąsiadów – Rada Najwyższa Ukrainy uchwaliła jej całościową konstytucję.

Maraton konstytucyjny ostatniej dekady XX wieku w gronie państw przechodzących transformację zamknęła w 1998 roku Albania, przyjmując całościową regulację konstytucyjną.

Interesujący jest aspekt porównawczy procesu ustrojotwórczego w Republice Południowej Afryki od lutego 1990 roku, po uwolnieniu Nelsona Mandeli, przez sześć kolejnych lat, czyli do uchwalenia całościowej demokratycznej konstytucji. Doświadczenia południowoafrykańskie w tej materii były prezentowane w Senacie RP 6 października 1995 roku – a zatem w okresie prac nad jednolitym projektem konstytucji polskiej – za sprawą zaangażowania ówczesnej wicemarszałek Senatu Zofii Kuratowskiej oraz posła Tadeusza Iwińskiego w prace sekcji polskiej Stowarzyszenia Zachodnioeuropejskich Parlamentarzystów Przeciw Apartheidowi (AWEPA). W trakcie tej konferencji dyskutowano m.in. o roli senatów w procesie legislacyjnym Polski i RPA⁴. W Polsce w 1992 roku uchwalono tzw. Małą Konstytucję, a rok później w RPA przyjęto tymczasową konstytucję (*Interim Constitution*), a zatem z różnicą wynoszącą rok. Ten sam dystans czasowy dzielił oba państwa w odniesieniu do uchwalenia całościowych aktów konstytucyjnych. Tym razem to

⁴ Zob. *Position of the Parliaments during the period of transition*, 1995, October 6, Warsaw, mps powielony, zwłaszcza s. 5–9, 24–28.

RPA była pierwsza i w 1996 roku przyjęła konstytucję, a Polska, jak wiadomo, rok później. To, co zbliża do siebie obie konstytucje, to ich obszerna treść.

Uwarunkowania polityczne okresu transformacji wpływające na tempo działań ustrojotwórczych w Polsce w latach 1989–1997

W każdym kontekstach państw demokratycznych aktualne są słowa prezydenta Kolumbii Césara Gavirii Trujilla z okazji finalizacji prac tamtejszej konstytuandy w roku 1991:

Nowa Konstytucja nie jest ćwiczeniem akademickim, ani też odkryciem dokonanym w sztucznych, laboratoryjnych warunkach. Jest wyrazem rzeczywistości, w której żyjemy i tak jak ta rzeczywistość jest różnorodna, skomplikowana, przesycona wielorakimi potrzebami i stanowiąca nadzieję dla milionów Rodaków. Jednym słowem, jak powiedział Bolivar, „właściwa naturze i charakterowi Narodu”⁵.

Polska w 1989 roku rozpoczęła proces tworzenia demokracji konstytucyjnej, a jak podkreślił niemiecki uczone i sędzia konstytucyjny Ernst-Wolfgang Böckenförde – „konstytucyjność” jest czynnikiem hamującym i ograniczającym działania państwa i przeciwdziałającym absolutyzmowi różnej proveniencji – bądź monarchicznej, bądź nawet demokratycznej⁶.

Po wspomnianej już wyżej nowelizacji Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z kwietnia 1989 roku⁷, jak również rewizji przeprowadzonej 29 grudnia 1989 roku, rozważano kwestię zredagowania i uchwalenia Konstytucji RP na 200. rocznicę uchwalenia Ustawy Rządowej, czyli Konstytucji 3 Maja. Jak wiadomo, z tych zamierzeń nic nie wyszło.

Sejm X kadencji, nazywany „kontraktowym” (od zagwarantowania w umowie Okrągłego Stołu 65% miejsc w wyborach przeprowadzonych 4 czerwca 1989 roku dla strony „koalicyjno-rządowej”, a pozostałych 35% podlegających „wolnym” wyborom), powołał własną Komisję Konstytucyjną z Bronisławem Geremekiem na czele. Senat I kadencji powołał z kolei własną Komisję Konstytucyjną

5 C. Gaviria Trujillo, *Wstęp*, w: *Konstytucja Kolumbii 1991*, tłum. B. Bereza, konsultacja naukowa B. Kunicka-Michalska, Warszawa 2000, s. 9.

6 E.-W. Böckenförde, *Państwo prawa w jednoczącej się Europie*, Warszawa 2000, s. 34.

7 Sejm IX kadencji (1985–1989), który tego dokonał, uczynił to drogą swoistą „ratyfikacji” zapadłych poza Sejmem postanowień ustrojowych w politycznym porozumieniu Okrągłego Stołu, zawartym 5 kwietnia 1989 roku. Stąd w trakcie debaty nad zmianą konstytucji niektórzy posłowie krytykowali pominięcie Sejmu PRL w okrągłostołowych uzgodnieniach na etapie ich powstawania. Stanowiło to przejaw – choć po prawdzie mocno spóźnionego – emancypowania się tego organu spod kurateli PZPR.

z Alicją Grześkowiak jako jej przewodniczącą. Nie udało się powołać w tamtych uwarunkowaniach wspólnej Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego. Więcej – obie komisje nie komunikowały się ze sobą w intencji stworzenia wspólnego, jednolitego projektu konstytucji. Ponadto, w wielu kręgach i to nie tylko politycznych, odmawiano „kontraktowemu” Sejmowi legitymacji demokratycznej do przygotowania i uchwalenia nowej konstytucji.

W latach 1989–1991 powstało wiele projektów konstytucji, czasem w formie tez do konstytucji, pochodzących od partii politycznych, stowarzyszeń i osób fizycznych – w tym reprezentantów nauki. W styczniu 1990 roku swoje tezy konstytucyjne, przygotowane już w lipcu 1989 roku pod kierunkiem Jerzego Świątkiewicza, przedstawiło Stronnictwo Demokratyczne. Swoje projekty przedstawiło też Polskie Stronnictwo Ludowe, Porozumienie Centrum (w formie założeń) oraz Konfederacja Polskiej Niepodległej (tu w istocie była to Konstytucja Kwietniowa z 1935 roku z modyfikacjami). Z projektów prywatnych wymienić trzeba projekt tez normatywnych autorstwa Mieczysława Huchli, projekt konstytucji Józefa Lityńskiego, projekt konstytucji autorstwa zespołu pod kierunkiem byłego ministra sprawiedliwości Sylwestra Zawadzkiego, do którego wchodziłi głównie naukowcy związani z Uniwersytetem Warszawskim, projekt konstytucji dwojga autorów: Janiny Zakrzewskiej i Jerzego Ciemnińskiego, oraz projekt konstytucji autorstwa Andrzeja Mycielskiego i Waława Szyszkowskiego⁸. Poza wymienionymi swoje projekty przedstawiły też m.in. Unia Wielkopolan – Koło w Warszawie, Unia Polityki Realnej czy Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne.

Jednym z efektów tzw. wojny na górze między stronnikami przewodniczącego NSZZ „Solidarność” Lecha Wałęsy a zwolennikami stylu rządzenia premiera Tadeusza Mazowieckiego, zgrupowanymi m.in. w jego zapleczu parlamentarnym w postaci Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego, było formalne odejście od pośrednich wyborów prezydenta, dokonywanych (jak 17 lipca 1989 roku) przez Zgromadzenie Narodowe, na rzecz bezpośrednich wyborów głowy państwa, co regulowała uchwalona we wrześniu 1990 roku ustawa. Jak się okazało, od 1990 roku bezpośrednie wybory Prezydenta RP zagościły na trwałe w naszych rozwiązaniach ustrojowych.

W 1991 roku ogłoszono projekty konstytucji obu komisji konstytucyjnych: sejmowej i senackiej. Na ich prace wpływ miał też spór wiosną 1991 roku między Sejmem a prezydentem Lechem Wałęsą o kształt – przygotowywanej z myślą o całkowicie demokratycznych wyborach do nowego Sejmu – ordynacji wyborczej.

⁸ Wszystkie wymienione projekty oraz projekt konstytucji Komisji Konstytucyjnej Sejmu X kadencji oraz Komisji Konstytucyjnej Senatu I kadencji zostały opublikowane w zbiorze przygotowanym przez M. Kallasa, *Projekty konstytucyjne 1989–1991*, Warszawa 1992.

Zdaniem Zbigniewa Bujaka Bolesław Geremek właśnie wiosną 1991 roku podejmował próby uchwalenia przygotowywanego projektu konstytucji, przynajmniej w odniesieniu do regulacji działalności najważniejszych organów konstytucyjnych. Zbudowana jednakże wokół tego zamysłu większość sejmowa miała się załamać po „tajemniczej rozmowie Waldemara Pawłaka z prezydentem Lechem Wałęsą”. Do rozmowy tej doszło na chwilę przed głosowaniem, a po niej posłowie PSL zagłosowali przeciwko temu przedłożeniu, wbrew poczynionym uprzednio ustaleniom⁹.

Następny Sejm – I kadencji – wyłoniony po wyborach parlamentarnych w listopadzie 1991 roku, był najbardziej rozdrobnionym partyjnie Sejmem po 1989 roku. Z opóźnieniem w stosunku do zainaugurowania jego pracy udało się ukonstytuować wspólną (Sejmu I kadencji i Senatu II kadencji) Komisję Konstytucyjną Zgromadzenia Narodowego. Powstała ona na podstawie Ustawy konstytucyjnej z 23 kwietnia 1992 roku o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Składała się z 46 posłów (1/10 składu Sejmu) oraz 10 senatorów (1/10 składu Senatu). Jej przewodniczącym został senator Walerian Piotrowski (reprezentujący Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe), adwokat z Zielonej Góry.

17 października 1992 roku została uchwalona ustawa konstytucyjna zwana Małą Konstytucją, która stanowiła reguły „zracjonalizowanego parlamentaryzmu” w przechodzącym transformację państwie polskim¹⁰.

12 listopada 1992 roku prezydent skierował do Sejmu RP projekt ustawy konstytucyjnej – Karta Praw i Wolności, mającej do czasu uchwalenia całościowej konstytucji regulować zagadnienia praw i wolności człowieka i obywatela Rzeczypospolitej¹¹. Została powołana Komisja Nadzwyczajna do Spraw Rozpatrzenia Prezydenckiego Projektu Ustawy Konstytucyjnej Karta Praw i Wolności w Sejmie, jednakże z powodu m.in. sporów o umiejscowienie praw ekonomicznych i społecznych w tejże Karcie¹², także w odniesieniu do ówczesnej sytuacji ekonomicznej Polski, inicjatywa ta nie doczekała się finalizacji.

⁹ Z. Bujak, *Konstytucja starsza niż myślisz, czyli o tym, co z historycznego dorobku państwa polskiego znajdziemy w naszej Konstytucji*, Milanówek 2017, s. 31.

¹⁰ Zob. monografię autorstwa M. Brzezinskiego, syna Zbigniewa, obecnie ambasadora Stanów Zjednoczonych Ameryki w Rzeczypospolitej Polskiej – *The Struggle for Constitutionalism in Poland*, London–Oxford 2000, s. 98.

¹¹ Na temat tego projektu zob. m.in. W. Osiatyński, *Rights in new constitutions of East and Central Europe*, “Columbia Human Rights Law Review” 1994, vol. 26, nr 1, s. 120; A. Woźniak-Tyczka (red.), *Karta Praw i Wolności. Materiały Poznańskiego Centrum Praw Człowieka*, Poznań 1993; A. Bałaban, *Studia konstytucyjne...*, s. 89–90.

¹² Klub Parlamentarny Sojuszu Lewicy Demokratycznej przedstawił swój projekt ustawy – Karta Praw Ekonomicznych i Społecznych, który nie zyskał aprobaty w Sejmie I kadencji.

We wrześniu 1993 roku odbyły się kolejne wybory parlamentarne, które przyniosły zwycięstwo ugrupowaniom lewicy (Sojusz Lewicy Demokratycznej, Unia Pracy) oraz centrum (Polskie Stronnictwo Ludowe). Sejm II kadencji (1993–1997) został wyłoniony na podstawie ordynacji wyborczej, w której ustanowiono m.in. 5% próg wyborczy dla niekoalicyjnych komitetów wyborczych w celu uniknięcia rozbitcia politycznego Sejmu, jak to się stało w Sejmie I kadencji. Wskutek nieumiejętności uzgodnienia wspólnego startu ze strony ugrupowań centroprawicowych i prawicowych i wystawienia odrębnych list (m.in. NSZZ „Solidarność”, Katolicki Komitet Wyborczy „Ojczyzna”), ugrupowania te – mimo otrzymania zsumowanych ok. 35% głosów – nie uzyskały reprezentacji w Sejmie, zdobyły natomiast przedstawicieli w Senacie. Do Sejmu dostaje się prawicowa w wymiarze kulturowym Konfederacja Polski Niepodległej (KPN) oraz centroprawicowy komitet popierany przez prezydenta L. Wałęsę – Bezpartyjny Blok Wspierania Reform (BBWR). Tym razem ze strony ugrupowań pozaparlamentarnych głoszone jest przekonanie o braku „moralnej” legitymacji Sejmu i Senatu, wyłonionych w wyborach 1993 roku, ponieważ w przekonaniu środowisk artykułujących taki sąd nie reprezentują one większości społeczeństwa. Niejako idąc w sukurs tym twierdzeniom, Lech Falandysz, prawnik reprezentujący prezydenta Wałęsę, proponuje dokonanie wyboru czegoś na kształt konstytuandy, która z pominięciem niedawno wybranych Sejmu i Senatu, miałaby przygotować jednolity projekt polskiej konstytucji¹³.

Wychodząc naprzeciw potrzebie poszerzenia spektrum reprezentatywności prac nad nową konstytucją, Sejm RP 22 kwietnia 1994 roku uchwalił ustawę konstytucyjną o zmianie ustawy konstytucyjnej o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji RP¹⁴. Zmiana ta umożliwiała wnoszenie obywatelskich projektów konstytucji grupom obywateli, którzy dla swojego projektu uzyskują poparcie co najmniej 500 tysięcy osób, posiadających czynne prawo wyborcze do Sejmu. Umożliwiało to wniesienie przez NSZZ „Solidarność” obywatelskiego projektu konstytucji na początku września 1994 roku, popartego przez blisko milion obywateli.

13 Coś podobnego do tego postulatu, uczynił w 2018 i 2019 roku prezydent Wenezueli Nicolas Maduro. Tyle że w tym przypadku zdecydował się na zlekceważenie parlamentu, w którym większość zdobyła opozycja wobec jego autorytarnych rządów na czele z jej liderem, a zarazem osobistym przeciwnikiem – Juanem Guaido, który ogłosił się – jako przewodniczący parlamentu – prezydentem Wenezueli. Maduro, chcąc wyeliminować z gry J. Guaido, postanowił rozpisać wybory do Zgromadzenia Konstytucyjnego, które w zamyśle prezydenta N. Maduro miało nie tylko przygotować projekt nowej konstytucji, ale też – zupełnie w niezgodzie z istotą tego gremium – przejąć tymczasowo funkcje legislacyjne od cały czas legalnie funkcjonującego parlamentu. Naturalnie, w żadnym razie nie można formułować absurdalnego twierdzenia, jakoby N. Maduro wzorował się na luźnym i niesformalizowanym w żaden sposób pomysle prof. L. Falandysza.

14 R. Chruściak, *Przygotowanie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – przebieg prac parlamentarnych*, Warszawa 1997, s. 33.

Warto zauważyć, że funkcjonowały także inne społeczne inicjatywy zmierzające do zebrania wymaganej liczby podpisów i wniesienia obywatelskiego projektu nowej konstytucji. Mowa tu o firmowanym przez Radosława Gawlika i innych przedstawicieli działaczy na rzecz ochrony środowiska naturalnego – Społecznym Komitecie „Ekologia w Konstytucji”. W tym przypadku nie udało się zebrać wymaganej liczby podpisów.

Po przegranych przez prawicowe ugrupowania wyborach do Sejmu we wrześniu 1993 roku część z tych partii powołała Sekretariat Ugrupowań Centroprawicowych i Niepodległościowych, a w jego ramach swój zespół konstytucyjny. Równolegle do tych poczynań Komisja Krajowa NSZZ „Solidarność” wraz z klubem solidarnościowych senatorów powołała Ekspertki Zespół Konstytucyjny. Na początku 1994 roku obie te inicjatywy połączyły się w postaci Społecznej Komisji Konstytucyjnej. 22 czerwca 1994 roku „solidarnościowy” obywatelski projekt konstytucji został zatwierdzony przez Komisję Krajową związku¹⁵.

Obywatelski projekt konstytucji, firmowany przez NSZZ „S”, stał się swoistym manifestem programowym, wokół którego w 1996 roku doszło do konsolidacji środowisk prawicowych, co wiązało się z powstaniem Ruchu Odbudowy Polski wokół byłego premiera Jana Olszewskiego oraz Akcji Wyborczej „Solidarność” wokół przewodniczącego „Solidarności” Mariana Krzaklewskiego.

Jak zauważa Jerzy Jaskiernia, M. Krzaklewski oraz twórcy solidarnościowego projektu konstytucji starali się umniejszyć znaczenie prac Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego i postulowali poddanie pod referendum tegoż projektu jako alternatywy dla projektu konstytucji uchwalonego przez Zgromadzenie Narodowe. Spełnienie takiego postulatu oznaczałoby jednakże zakwestionowanie prawa Sejmu II kadencji i Senatu III kadencji do uchwalenia nowej polskiej konstytucji, na co posłowie i senatorowie nie mogli się zgodzić¹⁶.

Na prace Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego w latach 1993–1997 oddziaływał kalendarz wyborczy. W mniejszym stopniu dotyczyło to wyborów samorządowych do rad gmin w czerwcu 1994 roku, natomiast w zasadniczym – drugich w historii Polski bezpośrednich wyborów prezydenckich w listopadzie 1995 roku, tym bardziej że od marca 1995 roku jednym z kandydatów na ten urząd

15 Wypowiedź M. Krzaklewskiego w trakcie panelu nr 1 „Geneza i losy obywatelskiego projektu konstytucji” na konferencji naukowej „Konstytucja Solidarności” w Senacie RP w dniu 3 kwietnia 2017 roku – w: J. Majchrowski (red.), *Konstytucja Solidarności*, Warszawa 2018, s. 39. Więcej na temat genezy rzeczonożego projektu – ibidem, s. 40–41, 67, 72, 95, 114, 147.

16 J. Jaskiernia, *Konstytucja RP jako efekt kompromisu politycznego*, w: Z. Maciąg (red.), *Stosowanie Konstytucji RP z 1997 r. – doświadczenia i perspektywy. Międzynarodowa konferencja naukowa*, Kraków 2006, s. 77–78.

był Aleksander Kwaśniewski, przewodniczący Komisji Konstytucyjnej. Niewielki raczej wpływ miało ogłoszone przez prezydenta L. Wałęsę w lutym 1996 roku referendum w sprawie tzw. uwłaszczenia obywateli, co uczynił, zabiegając w 1995 roku o poparcie NSZZ „S”. Jak wiadomo, był to krok błędny, a ponadto niezrozumiały dla większości obywateli dostrzegających w tym nowe opakowanie dla jego hasła z kampanii prezydenckiej z 1990 roku – „100 milionów dla każdego”. Niezwykle doniosły w kalendarzu wyborczym był natomiast termin jesiennych wyborów parlamentarnych w 1997 roku, dlatego członkowie Komisji Konstytucyjnej – świadomi tego uwarunkowania temporalnego – czynili starania o zakończenie (z sukcesem w postaci opracowania i uchwalenia nowej ustawy zasadniczej) prac w tychże ramach czasowych.

Wpływ na dyskusję konstytucyjną o strukturze rządu, kompetencjach prezesa Rady Ministrów i Rady Ministrów *in gremio*, miała przeprowadzona przez rząd Włodzimierza Cimoszewicza w latach 1996–1997 reforma centrum administracyjno-gospodarczego państwa. W jej wyniku utworzono w miejsce Urzędu Rady Ministrów – Kancelarię Prezesa Rady Ministrów, powołano Urząd Komitetu Integracji Europejskiej czy też uchwalono ustawę o działach administracji rządowej.

Na przełomie lat 1996–1997 dwa ugrupowania koalicji rządowej, SLD i PSL, oraz dwie partie opozycyjne, Unia Wolności i Unia Pracy, zintensyfikowały kontakty w celu pozytywnego sfinalizowania procesu ustrojotwórczego. Dało to efekt w postaci stworzenia *via facti* koalicji konstytucyjnej tych czterech podmiotów, co służyło sprawie uchwalenia konstytucji, a następnie poparcia jej przez obywateli w referendum konstytucyjnym. Z drugiej strony koalicja konstytucyjna starała się o utrzymanie kontaktów ze środowiskami związanymi z obywatelskim projektem konstytucji. Temu służyły m.in. rozmowy marszałka Sejmu RP w latach 1995–1997 Józefa Zycha z J. Olszewskim i środowiskami politycznymi zrzeszonymi w ramach Konwentu św. Katarzyny, czy też z M. Krzaklewskim¹⁷. Przełożyło się to na uwzględnienie niektórych sformułowań obecnych w projekcie „solidarnościowym” w projekcie Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego.

Jon Elster, oceniając polskie problemy ustrojotwórcze i opóźnienia w aspekcie niemożliwości w miarę szybkiego uchwalenia nowej konstytucji, zauważał, że prawdopodobnie problemy te wynikały stąd, że Polska przecierała szlak na drodze przemian i – w jego opinii – jako pierwsze państwo, w którym wypracowano kompromis z dotychczasowymi decydentami, była obciążona „dziedzictwem silniejszej

¹⁷ Wypowiedź J. Zycha w: *20 lat Konstytucji RP. Konferencja w Sejmie 8 kwietnia 2017 roku*, wstęp J. Gmitruk, Warszawa 2017, s. 21.

i trwalszej obecności elementów komunistycznych w układzie politycznym, jaki wyłonił się po rozmowach «okrągłego stołu»¹⁸.

Tenże autor twierdzi, że najbardziej dogodnie było uchwalenie nowej polskiej konstytucji do lata 1990 roku i że B. Geremek zwrócił się do dwóch ekspertów, z których jeden wchodził w skład rządu T. Mazowieckiego, o przygotowanie projektu, co też nastąpiło. Następnie B. Geremek przekazał projekt premierowi, jednak ten miał nie być zainteresowany dalszym jego procedowaniem.

Czynniki wpływające na kształt prac ustrojotwórczych w Polsce na przestrzeni lat 1989–1997 – ujęcie syntetyczne

Katalogowych czynników ma charakter subiektywnego oglądu tytułowej materii i nie pretenduje do miana zupełności. Jakkolwiek wydaje się, że poniższe uwarunkowania miały istotny wpływ:

- a) sytuacja społeczno-gospodarcza Polski, co rzutowało choćby na dyskusje o celowości i zakresie uregulowania praw ekonomicznych i społecznych w nowej konstytucji;
- b) międzynarodowe zobowiązania Polski w dziedzinie praw człowieka nie tylko w odniesieniu do ONZ-owskich: Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 roku, tudzież np. obu międzynarodowych Paktów praw człowieka z 1966 roku; niezwykle doniosłe było przystąpienie Polski do Rady Europy i wiążące się z tym ratyfikowanie Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz uznanie jurysdykcji Europejskiego Trybunału Praw Człowieka; istotne było usytuowanie w Warszawie Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka w ramach KBWE (od 1995 roku – OBWE);
- c) dążenia do euroatlantyckiego kierunku strategicznej współpracy Polski, czyli wejścia do Unii Europejskiej oraz Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego;
- d) mocna pozycja Kościoła katolickiego jako ważnego uczestnika debat publicznych, w tym w odniesieniu do instytucjonalnego kształtu relacji państwo-kościół i zagadnień aksjologicznych nowej konstytucji;
- e) wpływ rozwiązań ustrojowych relewantnych państw kontynentu europejskiego; tytułem przykładu – inspiracja niemiecka to np. konstruktywne wotum nieufności czy autonomia informacyjna jednostek, inspiracja francuska to (powstała w 1992 roku) Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji,

18 J. Elster, *Tworzenie konstytucji w Europie Środkowej, czyli przebudowa łodzi na pełnym morzu*, Warszawa 1994, s. 35.

a inspiracja włoska to kształt art. 25 ust. 5 Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku;

- f) czynnik personalny, a konkretnie negatywna ocena prezydentury L. Wałęsy i obawy o jego ponowną wygraną w wyborach prezydenckich 1995 roku, podnoszone przez część środowisk politycznych; stąd nienowa na naszym rodzimym gruncie i nie tylko tendencja do ograniczania niektórych uprawnień prezydenta w trakcie redagowania jednolitego projektu¹⁹.

Oto przykładowe posunięcia L. Wałęsy w latach jego prezydentury (1990–1995), oddziałujące na przekonanie o konfrontacyjnym stylu jego rządów:

- a) praktyka częstego wetowania ustaw, a następnie po ich odrzuceniu przez Sejm – kierowanie wniosków do Trybunału Konstytucyjnego o zbadanie ich konstytucyjności;
- b) dążenie do stałego wpływu na poszczególne rządy przez tzw. resorty prezydenckie: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Ministerstwo Obrony Narodowej;
- c) dążenie do kontrolowania telewizji publicznej – w tym kontekście niezgodne z konstytucją odwołanie przez niego przewodniczącego Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji Marka Markiewicza po podpisaniu przez niego koncesji na emitowanie dla Telewizji „Polsat”;
- d) dążenie do kontrolowania cywilnych i wojskowych służb specjalnych – m.in. presja na odwołanie Adama Hodysza z funkcji dyrektora delegatury Urzędu Ochrony Państwa w Gdańsku;
- e) dążenie do wpływu na wojsko; tu emblematyczna była sprawa tzw. obiadu drawskiego we wrześniu 1994 roku oraz zagrożenia dla cywilnej i demokratycznej kontroli nad siłami zbrojnymi w Polsce i to w czasie, gdy oficjalnie staraliśmy się o przyjęcie do NATO;
- f) nieumiejętność kohabitacji z dwoma rządami o niesolidarnościowym rodowodzie – SLD/PSL: Waldemara Pawlaka (1993–1995) oraz Józefa Oleksego (1995–1996), czego najlepszym przykładem było wykreowane przez niego i współpracowników tzw. afery „Olina”, a wcześniej m.in. blokowanie nominacji ministerialnych (np. Dariusz Rosati na stanowisko ministra finansów) oraz podsekretarzy stanu (np. opóźnianie nominacji Danuty Waniek na podsekretarza stanu w Ministerstwie Obrony Narodowej);

¹⁹ Przy redagowaniu późniejszej Konstytucji Marcowej niektóre środowiska dążyły do *stricte* reprezentacyjnej prezydentury w obawie, że prezydentem zechce zostać Józef Piłsudski. Odwrotnie było z Konstytucją Kwietniową – tu dążono do jak najsilniejszej prezydentury, właśnie w nadziei, że to Piłsudski zostanie głową państwa. Z przykładów zagranicznych można wymienić „krojenie pod” generała Ch. de Gaulle’a kompetencji prezydenckich w konstytucji V Republiki.

- g) skierowanie, a następnie wycofanie z Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego projektu konstytucji, po czym dorozumiana zgoda na jednak ponowne procedowanie projektu.

Te czynniki i te sytuacje oddziaływały na poziom prowadzonych debat w polskim procesie ustrojotwórczym lat dziewięćdziesiątych XX stulecia.

Komisja Konstytucyjna Zgromadzenia Narodowego w latach 1993–1997 – ujęcie syntetyczne

Zważywszy na szerokie przedstawienie w piśmiennictwie naukowym procesów powstawania Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku, poniżej jedynie syntetycznie ukazane zostaną kwestie organizacji Komisji Konstytucyjnej i głównych problemów ustrojowych, dyskutowanych w kontekście opracowania jednolitego projektu konstytucji.

Komisja Konstytucyjna w latach 1993–1997 funkcjonowała na podstawie Ustawy konstytucyjnej z 23 kwietnia 1992 roku o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Jej przewodniczącymi byli kolejno: Aleksander Kwaśniewski, Włodzimierz Cimoszewicz i Marek Mazurkiewicz. Jej skład tworzyło 46 posłów i 10 senatorów. 18 stycznia 1994 roku Komisja uchwaliła swój regulamin, 18 maja 1994 roku przyjęła uchwałę w sprawie zakresu pracy stałych podkomisji, a 23 czerwca tego samego roku – uchwałę w sprawie powołania Zespołu Stałych Ekspertów Komisji Konstytucyjnej. W tym kontekście należy podkreślić doniosłą rolę polskich konstytucjonalistów w dziele przygotowania obecnej konstytucji. Jeszcze innym ważnym składnikiem prac tej Komisji był udział z głosem doradczym kościołów: katolickiego, Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Kościoła Polskokatolickiego, Kościoła Zborów Chrystusowych, Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego oraz jednej organizacji międzywyznaniowej – Polskiej Rady Ekumenicznej.

Komisja Konstytucyjna pracowała nad siedmioma projektami: prezydenckim, Senatu I kadencji, Konfederacji Polski Niepodległej, Sojuszu Lewicy Demokratycznej, Unii Demokratycznej (od kwietnia 1994 roku – Unii Wolności), Polskiego Stronnictwa Ludowego i Unii Pracy, a także obywatelskim, o którym była już mowa.

Od początku prac Komisji było oczywiste, że po uchwaleniu konstytucji przez Zgromadzenie Narodowe zostanie ona poddana po raz pierwszy w naszej historii pod referendum konstytucyjne. To nie budziło kontrowersji, oprócz postulatu NSZZ „S”, o którym wspomniano wyżej. Aprobaty nie uzyskał natomiast postulat przeprowadzenia tzw. referendum częściowego, przedkonstytucyjnego, w którym

obywatele mogliby zdecydować m.in. o jedno- albo dwuizbowej strukturze polskiego parlamentu.

Pora na rekapitulację najważniejszych spornych zagadnień ustrojowych, wokół których ogniskowały się dyskusje, a które również doczekały się licznych prezentacji w piśmiennictwie naukowym. Stanisław Gebethner wymienia w swoim katalogu następujące motywy:

- a) zagadnienia aksjologii przyszłej konstytucji,
- b) koncepcję wolności i praw człowieka, przede wszystkim granicę praw socjalnych,
- c) strukturę parlamentu,
- d) model rządów, a zatem układ relacji między parlamentem, prezydentem i rządem,
- e) ustrój władzy lokalnej.

To zestawienie jest najbardziej miarodajne i w sposób syntetyzujący ukazuje główne kontrowersje. Tytułem uzupełnienia obrazu, należy dodać, że niezależnie od sporów aksjologicznych (np. miejsca prawa naturalnego w porządku prawnym RP, zasadności i brzmienia Preambuły do Konstytucji), intensywnie i „po sąsiedzku” z powyższą materią spierano się o instytucjonalny docelowy kształt relacji konstytucyjnych między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi. Ważne dyskusje dotyczyły też systemu źródeł prawa, jego zamkniętego charakteru, miejsca prawa międzynarodowego w wewnętrznym porządku prawnym w związku z przygotowaniem do akcesji Polski do Unii Europejskiej, funkcjonowania ustawodawstwa delegowanego tudzież wprowadzenia ustaw organicznych. Dyskutowano również m.in. o zasadności pozostawienia Trybunałowi Konstytucyjnemu kompetencji do ustalenia powszechnie obowiązującej wykładni ustaw czy ustrojowym usytuowaniu prokuratury.

Nowa Konstytucja Polski została uchwalona w trzecim czytaniu przez Zgromadzenie Narodowe dnia 2 kwietnia 1997 roku stosunkiem głosów 451 „za”, 40 – „przeciw”, 6 głosów wstrzymujących się. Tego samego dnia prezydent A. Kwaśniewski zarządził przeprowadzenie referendum konstytucyjnego, które odbyło się 25 maja 1997 roku. Przy 42,86% frekwencji referendalnej – 52,7% obywateli opowiedziało się za przyjęciem nowej konstytucji. Ważność referendum potwierdził Sąd Najwyższy 15 lipca 1997 roku, a następnego dnia w Pałacu Prezydenckim prezydent podpisał Konstytucję RP. Z pewnością byłoby to najważniejsze wydarzenie nie tylko w skali tamtego dnia, gdyby nie fakty związane z wielką powodzią, m.in. w Opolu oraz we Wrocławiu, które z oczywistych powodów zdominowały przekazy medialne lipca i sierpnia 1997 roku. Finalnie Konstytucja weszła w życie 17 października 1997 roku.

Wnioski

Polska jako pierwsze państwo położone geopolitycznie w 1989 roku za „żelazną kurtyną” rozpoczęła drogę przemian w stronę demokratycznego państwa i rynkowej gospodarki, natomiast prawie jako ostatnia²⁰ przyjęła całościową konstytucję, opartą wszelako na blisko ośmioletnich doświadczeniach – nie zawsze budujących dla kultury prawnej oraz politycznej, co ukazano wyżej. Pozytywnym efektem tej ustrojowej prolongaty w Polsce na tle innych państw przeprowadzających transformację było uniknięcie jeszcze poważniejszych błędów i wręcz zasadniczych dysfunkcji ustrojowych, których przykładem w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku była Słowacja (autorytarne rządy Vladimira Mečiara) bądź Rumunia. W tej ostatniej dopiero wygrana w wyborach prezydenckich w 1996 roku Emila Constantinescu rozpoczęła zdecydowane zmiany demokratyczne. Warto było uczyć się na błędach i poczekać, jakkolwiek i to nie ustrzegło – jak ukazała nie tak odległa przyszłość – przed zasadniczą dychotomią między konstytucją teoretyczną a tą realną – *law in action*.

Powyżej wskazano wpływ licznych czynników w procesie ustrojotwórczym, w tym bieżących wydarzeń i sporów politycznych, uniemożliwiających ścisłą separację między nimi a pracami konstytucyjnymi, jakkolwiek taki separacjonizm nigdzie nie był i nie będzie możliwy, niezależnie od kontekstów terytorialnych. W samej Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego poziom debat konstytucyjnych był jednak merytoryczny, a służyła temu obecność m.in. naukowców-konstytucjonalistów w ramach Zespołu Stałych Ekspertów.

Niezwykle istotnym czynnikiem, który w znaczny sposób przyczynił się do uchwalenia konstytucji, było zawarcie faktycznej koalicji konstytucyjnej przez cztery ugrupowania: SLD, PSL, UW i UP. Najbardziej wyjątkowa ze wszystkich dotychczasowych trybów przygotowania polskich konstytucji na przestrzeni lat 1791–1997 była metoda prac nad Konstytucją RP z 2 kwietnia 1997 roku i jej demokratyczną legitymacją, uzyskaną dzięki pierwszemu w naszych dziejach referendum konstytucyjnemu z 25 maja 1997 roku. Nie jest to konstytucja elit i decydentów politycznych, a jest to konstytucja prawdziwie obywatelska. Jej trwałość i zakorzenienie społeczne to wartości same w sobie, stąd stale aktualne jest stanowisko A. Bałabana, wyrażone w przypominanej przezeń paremii – *quieta non movere*. Zmiany konstytucyjne mogą być dokonywane tylko w razie ich niezwyklej konieczności i tylko w razie ich społecznej aprobaty i akceptacji po dyskusjach przeprowadzonych na forum kompetentnych organów państwowych.

²⁰ S. Gebethner, *W poszukiwaniu kompromisu konstytucyjnego. Dylematy i kontrowersje w procesie stanowienia nowej Konstytucji RP*, Warszawa 1998, s. 39.

Bibliografia

- 20 lat Konstytucji RP. Konferencja w Sejmie 8 kwietnia 2017 roku, wstęp J. Gmitruk, Warszawa 2017.
- Bałaaban A., *Studia konstytucyjne*, Szczecin–Gorzów Wielkopolski 1996.
- Böckenförde E.-W., *Państwo prawa w jednoczącej się Europie*, Warszawa 2000.
- Brzezinski M., *The Struggle for Constitutionalism in Poland*, London–Oxford 2000.
- Bujak Z., *Konstytucja starsza niż myślisz, czyli o tym, co z historycznego dorobku państwa polskiego znajdziemy w naszej Konstytucji*, Milanówek 2017.
- Chruściak R., *Przygotowanie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – przebieg prac parlamentarnych*, Warszawa 1997.
- Domosławski A., *Chile od nowa*, „Polityka”, 22–28 czerwca 2022, nr 26 (3369).
- Elster J., *Tworzenie konstytucji w Europie Środkowej, czyli przebudowa łodzi na pełnym morzu*, Warszawa 1994.
- Gebethner S., *W poszukiwaniu kompromisu konstytucyjnego. Dylematy i kontrowersje w procesie stanowienia nowej Konstytucji RP*, Warszawa 1998.
- Jaskiernia J., *Konstytucja RP jako efekt kompromisu politycznego*, w: Z. Maciąg (red.), *Stosowanie Konstytucji RP z 1997 r. – doświadczenia i perspektywy. Międzynarodowa konferencja naukowa*, Kraków 2006.
- Kallas M. (oprac.), *Projekty konstytucyjne 1989–1991*, Warszawa 1992.
- Konstytucja Kolumbii 1991*, tłum. B. Bereza, konsultacja naukowa B. Kunicka-Michalska, Warszawa 2000.
- Maciąg Z. (red.), *Stosowanie Konstytucji RP z 1997 r. – doświadczenia i perspektywy. Międzynarodowa konferencja naukowa*, Kraków 2006.
- Majchrowski J. (red.), *Konstytucja Solidarności*, Warszawa 2018.
- Osiatyński W., *Rights in new constitutions of East and Central Europe*, “Columbia Human Rights Law Review” 1994, vol. 26, nr 1.
- Position of the Parliaments during the period of transition*, 1995, October 6, Warsaw, mps powielony.
- Woźniak-Tyczka A. (red.), *Karta Praw i Wolności. Materiały Poznańskiego Centrum Praw Człowieka*, Poznań 1993.
- Zakrzewska J., *Spór o konstytucję*, Warszawa 1993.

The genesis of the Constitution of the Republic of Poland of April 2, 1997

Abstract

The aim of this article was to present a synthetic presentation of the circumstances accompanying the system-forming process in Poland, undergoing the socioeconomic and political transformation since 1989.

Particular emphasis was placed on the description of political conditions and the main problems related to the postulated Polish system during the work of the Constitutional Committee of the National Assembly, composed of 46 deputies of the Sejm of the second term of office and the Senate of the third term of office 1993–1997.

The research for this article was carried out thanks to the use of the following methods: historical and legal, formal and the analysis of scientific literature related to the subject of the article.

As a result of the research methods used, the complexity of the system-building process in Poland in the mid 1990s was shown, i.e. in a country where the adoption of a new constitution was necessary not only for axiological reason, but also due to the efforts to integrate with the European Union and NATO.

The essential paradox, however, was that Poland was the first country to begin the process of abandoning communism, and as – almost – the last of the countries hitherto located behind the “iron curtain”, it adopted a new constitution. The “current – political” reasons for this state of affairs are presented in the article below.

Keywords: Constitution, Poland, political transformation

CYTOWANIE

Leszczyński P.A., *Geneza uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku*, „Acta Iuris Stetinensis” 2023, nr 3 (vol. 44), 79–95, DOI: 10876/ais.2023.44-05.